

TÖRTÉNETI IRODALOM.

Báró Apor Péter verses művei és levelei (1676—1752). Szerkesztette Szádeczky Lajos. I. II. köt. Kiadja a M. Tud. Akadémia. Budapest, 1903. Athenaeum kny. 8-r. 4, XXXVI, 591 l., 4, 745 l. (Magyar Történelmi Emlékek. Második oszt. Írók. XXXVI. XXXVII. köt.)

Hogyan alakul át egy nemzet társadalma idegen hatás alatt; minő okok hozzák létre azt, hogy — Berzsenyi nyelvén szólva — »letépi fényes nemzeti bélyegét s . . . eldőideinek bajnoki köntösét s nyelvét megunván rút idegent cserél«; mik ez átalakulás lélektani törvényei? — egyike a legérdekesebb kérdéseknek, melyekkel a philosophus foglalkozhatik, s ma e vizsgálódások eredményei egy új tudományt, a sociológiát hívták életre. Nincs tudomány, mely olyan sokoldalú ismereteket kívánna, mint ez, mert a társadalom a nemzet egész életét felöleli s a társadalmi átalakulást létrehozó hatások rendkívül bonyolódottak, és sokszor meg kell elégednünk az okozat vizsgálásával s csak belőle következtethetünk a létrehozó okra. Így van ez, ha a jelenkori társadalmi alakulást vizsgáljuk; még inkább, ha letűnt korszak társadalmi átalakulásait fejtegetjük. Az adatok hiányosak, s csupán egy bizonyos korszak társadalmának rajzát nyújtják, a lélektani okok fejtegetése nélkül. Szó sincs róla, ez is nagyon fontos, ez is nagyon becses és nélkülözhetetlen, s e nélkül a sociologus sötétben botorkálna; de mindez még nem sociologia.

Egy bizonyos korszak társadalmának rajzát adja Apor Péter is *Metamorphosis Transylvaniae* című munkájában. Elmondja benne, hogy »Erdély régi együgyű alázatos idejében való gazdagságából hogyan változott e mostani kevély, czifra, felfordult állapotjában koldusságra.« Az erdélyi régi szokásokat és rendtartásokat ismertetvén, elmondja, milyen titulusokkal éltek, milyen volt a vendégség, ebéd, vacsora a nemes embernél s a fejedelemnél, milyen volt »a régi Erdélynek köntösi«,

milyen az erdélyiek régi nyássága, hogyan esett, milyen szeke-
reken és hintókon az utazás, hogyan ment végbe a lakodalom,
a házasság, a temetés; mik voltak a tisztségek, hogyan eskü-
döztek, szitkozódtak, alázatoskodtak, s végül milyen volt a
»catholica religio« állapotja. Ez csak korrajz, nem sociologia.
Helytelenül nevezi Jakab Elek is Aport a magyar sociologia
megalapítójának; ő a sociológiának csak adatgyűjtője. Nem
kisebbitjük ezzel érdemét; vajha más korszakok társadalmi
életéről is maradtak volna fen az övéhez hasonló rajzok; ma
már nem lenne jámbor óhajtás egy tudományos magyar
művelődéstörténet.

Szádeczky kiadványának egy része szintén a *Metamor-
phosis Transylvanicae*, csakhogy Apor verses átdolgozásában.
Az anyag ugyanaz, csak a formája más. Sajnos, hogy a verses
átdolgozás csonkán maradt fen; a 6—7. cikkek hiányzanak
belőle. Mi haszna van az ilyen tárgy versbe foglalásának?
Egy haszna lett volna, és e miatt nagyon sajnálhatjuk, hogy
nyomatásban annak idején meg nem jelenhetett: döcögős
verselése mellett is kedves olvasmánya lett volna népünknek.
Olyan szerepet játszott volna e mű, mint a Losouczy István
Hármas Kistükör-e, s miként ezt, úgy idézték volna a jó Apor
Pétert is, pl. ha vendégség került volna szóba:

Az reggeli ital nem vala az kávé,
Híre sem hallatott, mi az az herbathé,
Az csukulátának nem volt semmi hire.
Hozta bé ezeket német jövedele.
Ha mondottad volna: kell-e csukuláta?
Az gondolta volna, kell-e Kucsuláta?
Mert ki Kucsulátát szemével látta,
Nem érné fel aztot sok font csukuláta.

S ha így e műnek egyes vers-szakai (mert sikerültebb
részei is vannak), közszájon forogtak volna. hatása is nagyobb
lett volna a nemzeti életre. De így is megmaradt a kor érdekes
irodalmi emlékének.

Apor egy másik ismert művével is újra találkozunk a
Szádeczky-féle kiadványban, s szintén verses átdolgozásban.
Sajnos, ez is csonkán maradt meg. A *Synopsis mutationum
notabiliorum* (1676—1748) cz. latin munka magyar verses
fordítása ez, s már csak azért is érdekes, mert annak bizony-
sága, hogy Apor az ő latin nyelvű munkáit rendre át akarta
dolgozni magyarul, érezve, hogy közelebb fér a nemzet szí-
véhez, ha anyanyelvén szól hozzá, s talán derengett lelkében
arról is valami sejtélem, hogy az alázatos, együgyű állapotból

a kevély felfordult állapotba jutás egyik ismertető jele a nemzeti nyelv elhanyagolása.

Ezek a tartalmilag már korábban ismert művek az első kötetben. Hogy ezek kiadása hasznos, szükséges, helyén való, és Apor emléke iránt tartozó kötelesség volt: nem hiszszük, hogy kétségbe vonná valaki.

A két kötet többi darabjai az Apor család levéltárából most látnak először napvilágot. Ilyenek:

1. *Apor Péter versei fogságra jutásáról 1706-ban.* Apor 1706 elejétől 1707 nov. 10-ig Rabutin foglya volt Brassóban; erről szólnak e töredékesen fenmaradt versek. — 2. *Syntagma et syllabus mortuorum* és *Syntagma et syllabus vivorum*, vagyis a nemes familiákról írt magyar versek, melyek a keresztnévek alfabetaikus sorrendjében sorolják fel a nemes emberek neveit, külön a még élő kortársakat s külön a már elhaltakat. Ime izleltetőül egy pár sor belőlük:

Főemberi számban galgai Rácz Farkas,
Régi familia volt a Sigér Farkas,
Az Mihály vajdától veszett Kornis Farkas,
Sigmondtól öletett Kovacsóczy Farkas.

Apor, úgy látszik, erre a munkájára volt legbüszkébb, pedig ennek van művei között legkisebb értéke. — 3. Hasonló névsort — csak hogy helyesebb érzékkel, nem versben — állított össze kortársairól *Cserey Mihály* is, melyet Szádeczky a két *Syntagma* után szintén közöl.

Verses művek továbbá a kötetben, többnyire ismeretlen különféle szerzőktől: 4. *Gúnyvers az erdélyi nemzetekről, vallásfelekezetekekről* stb. (*Imago veritatis*) 1674 tájáról, melyből egy részt ismert csak eddig az irodalomtörténet. Ismeretlen szerzője egyformán kigúnyolja a magyart, székelyt, szászt, oláhot, a pápistát, lutheránust és kálvinistát, csak az unitáriusnak kedvez, a kinél szerinte »közelebb senki sincs a szentíráshoz«, a miből helyesen következteti Szádeczky, hogy a szerző unitárius lehetett. Az erdélyi főembereket, kortársait is sorra megcsipdesi, elkezdve Apafitól egész a viceispánig. Bethlen Farkasra például ezt a verset költötte:

Bethlen Farkas, miért hogy farkassá lettél,
Krisztus pásztorsága alól el-kiszöktél,
Te szegény lelkednek óh ki nagy kárt tettél.
Pokoli jancsárnak örömet szerzettél.

Bethlen Miklóstra pedig ezt:

Szentmiklóson lakol szentes Bethlen Miklós,
 De az mint én hallom, vagy igen bélpoklos,
 Bölcs, fennjáró, büszke, te nem lehetsz nyomós,
 Az Küküllő reád majd nagy iszopot mos.

5. Nem kevésbé érdekes a *Pasquillus contra Michaellem Teleki*, melynek tartalmát és hangját elég híven jellemzi felirata vagy summácskája: *Machiavellus pokolba születvén és onnét Daciában jöven és ott magának vasallust szerezvén, minemű instructióval bocsátotta volt el azon vasallust Erdélyben, és ott mint viselte magát, annak igaz historiája*. Az izzó gyűlölet, melylyel a rettegett kancellár iránt a pasquillus írója viseltetett, rendre elszámláltatja vele mind azt a vádat, rágalmat, ferdítést és mende-mondát, a mivel a kortársak Telekit befeketíteni törekedtek; fosztogatás, gyilkosság, özvegyek javainak elragadozása stb. még a vádak szelidebb fajtájából valók a székelyek vérszopó nadályára. A gyűlölet, melynek őszinteségében nincs okunk kételkedni, sokszor egészen költői lendületet ad e verseknek; pl.

Csudálkozott az föld annak természetin,
 Az egek könyveztek rút feslett erkölcsin,
 Nap homályba borult hajnali felköltin,
 És India felé szomorún ment estin.

Végül egy latin epilogus, mintha nem lett volna elég, a mivel eddig gyalázta hőse emlékét, még Neróhoz, Heliogaballushoz Abironhoz és Dátánhoz hasonlítja, kiket a föld nyelt el.

6. *A Szász* (Zabanius) *János királybíróra írt pasquillus* szerzője, Szentpáli Ferencz, ugyanegy személy lesz azzal a Homoródszentpáli Nagy Ferenczcel, a ki Verbőczit verse szedte, a ki Bethlen Miklós szerint poéta és pasquillistaságáról híres vizaknai ember volt, s a kinek elég oka volt haragudni az erőszakos királybíróra. — 7. *A nemes módiról* írt gúnyvers harminczhat vers-szakából Thaly Kálmán adott ki tizenötöt.¹⁾ Itt teljesebb, de úgy látszik, még mindig nem egész a mű s az egyes vers-szakokban is számos eltérések vannak. — 8. *Zonda Tamás*, a »híres verscsináló magyar«, Háromszék falvait énekli meg a Hármaskör modorában, míg a *Nevek magyarázata* (Onographia) cím alatt kiadott munka olyasféle, mint az Ilosvai Péter-féle *Sokféle neveknek magyarázata*. Itt is külön vannak a férfi- és az asszonynevek magyarázva; a mi annál érdekesebb, mivel egy rakás családnév magyarázatát is

¹⁾ Adalékok a Thököly és Rákóczi-kor irodalomtörténetéhez, II. köt. 387—389. ll.

megkísérli több-kevesebb szerencsével. Ime pl. az *Ursula* név magyarázata :

Ursula többire az pártában vénül,
Száradt csontjaitól akárki megrémül,
Csendes, jámbor, hallgat, örömet otthon ül,
Ha férhez megyen is, nem sok gyermeket szül.

Három becses történeti mű van még ezeken kívül a második kötethez csatolva függelék gyanánt: 1. *Gyalakutai Lázár György* (latin) *naplója* a Rákóczi-forradalom idejéből (1704 jul. 1. — okt. 31.) az erdélyi gubernium és országos rendek tárgyalásairól s gróf Bethlen Miklós nota-peréről. — 2. *Háromszék lakosai hűségesküje III. Károlynak*. E közleményben nem a féllapra terjedő esküforma becses, hanem az 1713-ban esküt tevő összes székbeli nemesek, lófők és puskások névsora. — 3. *Cserey Mihály* (latin nyelvű) *tervezete Erdély közállapota reformálásáról*, vagyis az a *projectum*, melyről jegyzőkönyvében emlékezik s a mely most szintén az Apor-levéltárból került elő. Kiadása annál inkább helyén való volt, mert egy másik, korábban ismert példánya, melyet Káli Nagy Elek még látott, azóta valószínűleg elveszett.

Az itt felsorolt gazdag anyag a két kötetnek mintegy felerészét foglalja el. A másik nem kevésbé becses rész az *Apor család* történetére vonatkozó levelek és okiratok gyűjteménye. Régi, mohácsi vész előtti oklevél (1289—1400) csak öt van közölve; azután van néhány egyezséglevél és családi levelezés 1632—1685-ből; továbbá Apor István végrendelete és Apor Péter végrendeletei, számadásai s leltárjegyzéke, melyek mind művelődéstörténeti értékűek. — *Apor Péter levelezése* az 1687—1752 évek közé eső időkből, kétszázkilencvenkét, jobbára magyar nyelvű erőteljes magyarságú levél, mely Apor uram kedélyes családi otthonát mutatja be. A levelek egy részét az ő »édes feleségének, Kálnoki Borbárának« írja, más részben viszont az ő »igaz hűtös társa« tudósítja »édes urát, ő kegyelmét« a Laczika nyavalyájáról, ügyes-bajos házi dolgokról, vásárról, kenderről, orvosságról, papucsról, csizmáról stb. »Laczikának ha lehet valami játékot csak viszek, — írja a derék apa — noha bizony igen eljátszottam, az mivel játékot kellene venni.« — »Húst bizony csak egyél, — így nyájaskodik feleségével — mert az lelkemre vállalom én azt az te hús ételedet.« Egy másik levélben »édes felesége« régi szeretőjéről tesz említést stb. Idézhetnénk még számos ilyen helyet e levelek kedves, meleg hangjának jellemzésére, de nagyon sokat kellene idéznünk. Olvasni kell e leveleket egész terjedelmükben, hogy

Apor lelki világába bepillantassunk. A *Metamorphosis* keserűsége az elmúlt szebb és jobb időközön, nem affectatió; e levelekből látjuk, hogy minő puritán volt Apor jelleme; e levelekből meggyőződhetünk róla, hogy tényleg olyan volt, a milyennek a *Metamorphosis* alapján magunknak képzeltük. Nem kevésbé érdekes az a harminczegy levél, mely Apor Péter gyermekeire vonatkozik.

Apor munkáinak ezt a két kötetét az akadémiai Monumenták legbecsesebb, legváltozatosabb tartalmú s legérdekesebb kötetei közé sorozhatjuk, s valóban vétek lett volna e kincseket veszni hagyni vagy tovább is kiadatlanul hevertetni. Dicséret illeti Szádeczky Lajost a gondos, buzgó ügyszeretettel végzett sajtó alá rendezésért s köszönet az Akadémiát a kiadásért.

Apor életét 1897-ben megírta Balló István a rendelkezésére álló adatok alapján. Ez az Apor-gyűjtemény az életrajzi és korrajzi adatok becses kincsesbányája; ennek kiaknázása, felhasználása mellett egészen más világításban lehet most már bemutatni Apor Péter életét, környezetét és korát. Ennél fogva talán nem indokolatlan és alaptalan az az óhajtásunk, vajha az érdemes kiadó vállalkoznék e munkára, mert csak így lesz teljesen leróva az a hála és hazafiui kötelesség, melylyel a magyar történetírás Apor emlékének tartozik. D—s.

Az időrendbe szedett váradi tüzesvaspróba-lajstrom. (Regestrum Varadinense exanimin ferri candentis ordine chronologico digestum.) Az 1550-iki kiadás hű másával együtt dr. *Karácsonyi János* és dr. *Borovszky Samu* akadémiai I. tagok közreműködésével kiadja a váradi káptalan. Budapest, 1903. Hornyánszky Viktor kny. 8-r. 2, VI, sign. a. A—T. 376 l.

A váradi tüzesvaspróba-lajstrom művelődéstörténeti jelentőségét bizonyára senki sem fogja kicsinyelni; de a szakember azokat a nehézségeket sem kicsinyelheti, melyek e megbecsülhetetlen forrás használatát és feldolgozását akadályozták.

A legnagyobb nehézség, mely a kutató munkája elé gördült, az anyag chronologiai kuszátsága volt, a mi miatt még nemrégiben is a Regestrum anyagának rendezését lehetetlennek tartották. Botka hasonlata az összekevert kártyáról, ha tudományos szempontból nem állta is meg a helyét, mégis találó volt. Ez a rendezetlenség volt talán az oka, hogy kelletlenül kevesebbet foglalkoztunk a Regestrummal.

A váradi káptalan új kiadása segíteni akar ezen a bajon.